

Karlstrup Kalkværk og Richter 1856-1896

Et gammelt sagn i Karlstrup fortæller, at en hest pludselig sank i jorden i nærheden af det sted, hvor der blev brudt kalksten i gamle dage.¹

AF KJELD EJDORF

I fugleperspektiv ses Karlstrup Sø sydvest for landsbyen som en usædvanlig klar sø omgivet af hvide klinter af kalk. Landskabet i dag er da også resultatet af mere end 100 års kalkbrydning, hvor grundvandet siver ind i den store sø. Til stadighed pumpes vandet bort for at holde vandoverfladen nede på et konstant niveau, så området er tilgængeligt.

Kalkgraven kaldes søen til daglig, og Naturstyrelsen som ejer har for længst udlagt kalkgraven som et rekreativt område. Uden for kalkgraven er der derimod ikke meget, der peger i retning af råstofindustri. Kun vejnavne i nærheden som *Kalkværksvej* og *Cementvej* lader ane den historiske sammenhæng. Længst ude ad Kalkværksvej ligger den gamle bestyrerbolig fra Kalkværkets tid. Herude dumpedes tidligere affaldet fra brydning og produktion såsom flint, kalkrester og overskudsjord. Denne store banke kaldes lokalt for Tippen.

Solrød og Karlstrup Strandvejs folkelige navn *Betonvejen* hører ikke til denne sammenhæng, da vejen blev færdigstøbt i 1935 og byggearbejdet ikke havde relation til kalkværket. De gamle produktionsanlæg fra Cementfabrikkens tid er siden overtaget af andre nyere industrier.

Hvad der ud over kalkgraven måtte mangle i håndgribelige spor af fortiden, opvejes imidlertid af Gunnar Solvangs bog om kalkudvinding på Køgeegnen fra 2002. Bogen er en meget omfattende kulturhistorisk beskrivelse af egnens kalkværksindustri med vægt på Karlstrups kalkværker, og Cementfabrikken, der ophørte 1975.

Gunnar Solvang medgiver i sit forord ønsket om, at hans historie efterfølgende vil blive fulgt op af andre lignende studier af den industrielle kulturarv. I vor tid er internettet

Kjeld Ejdorf, født 1944. Fhv. lærer i Brøndby. Har en længere årrække interesse for naturfredning, historie og amatørarkæologi for Køge Museum. Holder foredrag om stormfloden 1872.

Figur 1. Luftfoto af Kalkgraven ca. 2005-10. Nederst Tåstrupvejen, og øverst til højre Karlstrup Landsby.
Foto Poul Henriksen.

og digitaliserede gamle danske aviser blevet meget tilgængelige som kilder, så med Gunnar Solvangs bog, andre kilder og de gamle avisers informationer som udgangspunkt er det forfatterens håb, at nærværende artikel i årbogen måtte blive et bidrag til nye perspektiver i lokalhistorien.

Limgravsagre og kalkåre

Karlstrup Sø og Karlstrups dyrkede marker ligger i et lettere bakket landskab. Dyrkningsjorden består af moræne såsom ler, sand, grus, sten og kalk, som istidens gletsjere har ført med sig og efterladt ved istidens ophør. Morænen dækker selv over et helt anderledes landskab, nemlig udbredte, dybe lag af kalk og kridt dannet gennem millioner af år. Den øverste del af kalken kaldes limsten eller bryozokalk, mens det underliggende kalklag kaldes skrivekridt ligesom i Stevns Klint.

I Markbogen af 1682 for Karlstrup sogn nævnes *Limgravsagre* beliggende syd for landsbyen. I Markbogen noteres jordens bonitet og ydeevne af hensyn til beskatningen. Her omtales kalken for første gang i Karlstrup.² Ordet *lim* er det gamle danske ord for kalk, og ordet genfindes i Limfjorden og i Limhamn.

Hele Karlstrup hørte dengang under Gammelkjøgegaard, der også kaldtes *Stamhuset*. Omfanget af en mulig kalkbryd-

Figur 2. Karlstrup Kirke.
 Akvarel af A.A. 1938. Tårnet
 med karakteristiske bånd af
 kalksten som på andre øst-
 sjællandske kirketårne. Om
 kalkstenene stammer fra
 Karlstrup eller Stevns Klint
 er fortsat uafklaret.

ning i 16-1700-tallet kendes ikke, og kunne vel kun være foregået med Gammelkjøgegaards viden og billigelse. I 1843 siges ejeren Carlsen at have været i Karlstrup med geolog Johan G. Forchhammer for nærmere at have studeret kalkens tilstedeværelse. Meget senere mente geolog Kristian Rørdam derfor også, at der i tidligere tid må have været et kalkbrud. Kristian Rørdam skrev selv i 1897, at der i Karlstrup havde dannet sig to rørformige kanaler flere alen i tværmål, hvor kalken var opløst og undermineret. Det skulle derfor være her, at den første lokale kalkbrydning var begyndt. Gammelt kalkbrud eller ej – og hvor henne? Hvad der evt. kunne være af håndfaste beviser, er for længst forsvundet ved den mangeårige kalkbrydning. Gunnar Solvang prøver at ræsonnere sig til mulige placeringer *før* det historisk dokumenterede kalkværk fra 1856. Men der er ingen klare svar.

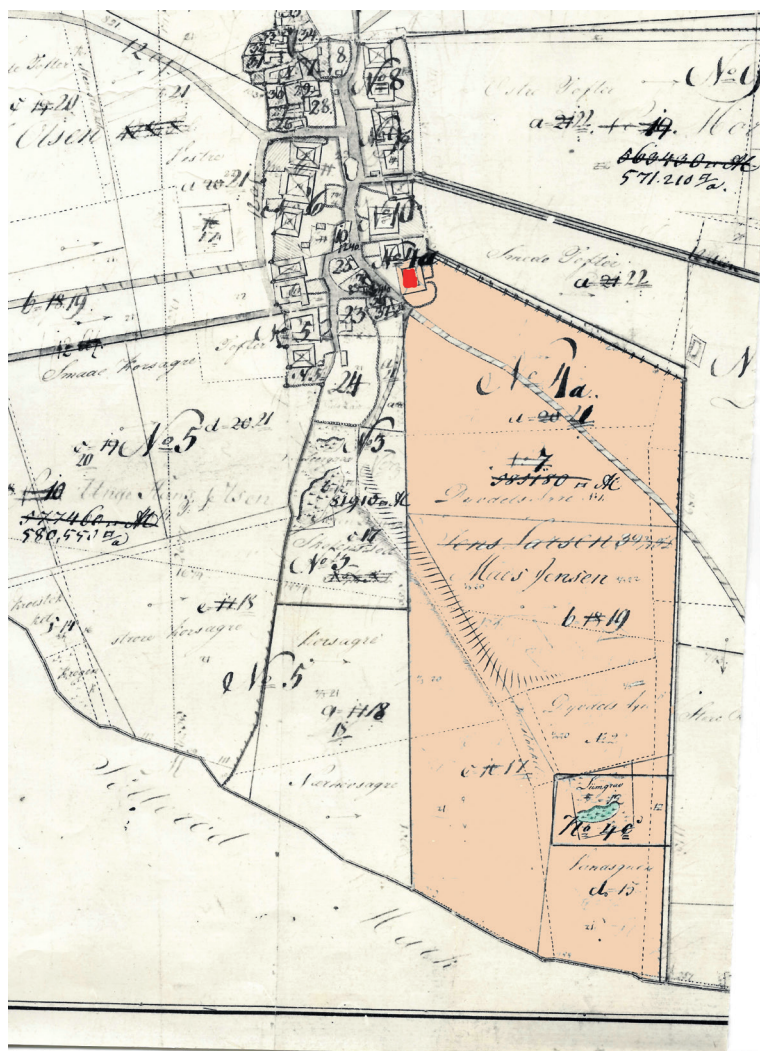
I 1805 blev landsbyen udskiftet, hvorefter flere gårde senere flyttedes ud af landsbyen til deres respektive matrikler inden for sognets grænser. I et fæstebrev fra 1845 for Kalkværksgården matr. 4a var tilføjet en bemærkning om, at "*på denne gårds lod findes kalkåre*", og da gården overgik til selveje i 1854, beholdt Gammelkjøgegaard sin kalkåre i en allerede særskilt mtr. 4c, der lå midt inde i matr. 4a.

Gammelkjøgegaard og Fritz Ferdinand Richter

I året 1856 blev det for alvor til noget med kalken. Uden kendskab til omfanget af tilgængelig kalk en årrække frem kunne et sådant projekt naturligvis ikke igangsættes. Gam-

melkjøgegaard bortlejede blot 2 tdr. land, dvs. ca. 10.000 m² til sømand Fritz Ferdinand Richter, og gav ham med kontrakten ret til at bryde kalk på matr. 4c, bygge bolig og opføre to kalkovne til brænding af den brudte kalk.³

Betingelserne i kontrakten var ret strikse. Bl.a. afgiften på 7 % til Gammelkjøgegaard af den brændte kalks værdi på markedet i Køge og Roskilde, enten som kontanter eller in natura inden to dage efter brændingen. Dog skulle han minimum betale 50 rigsdaler de to første år og de følgende år 80 rigsdaler. Overjorden skulle fjernes for at komme ned til kalken, og den måtte placeres på et sted, som var godkendt af ejeren. Lejeren måtte kun åbne ét brud på matriklen. Men han kunne drive det fornødne landbrug på den del af matriklen, der ikke var optaget af kalkbrydning.

Figur 3. Udsnit af udskiftningskortet 1804 med matr. 4a. (Senere kaldet Kalkværksgården). Tilføjet farve af forfatteren. Matr. 4c indtegnet formentlig 1854 på det gamle udskiftningskort. Tegningen antyder, at der allerede før 1854 har eksisteret en mindre limgrav dvs. kalkbrud.

Ejeren skulle have adgang til værket og regnskabsbøgerne, når som helst det passede ejeren. Der måtte ikke sælges andet end brændt kalk. Flint og kalkaffald samt øvrige sten fra overjorden kunne sælges mod at afgive 25 % heraf til afhentning af Gammelkjøgegaard når som helst det ønskes. Lejeren skulle svare afgifter og skatter og vedligeholde vejen fra kalkværket ud til Tåstrup Landevej, der var vejforbindelsen til Tåstrup, Roskilde og Køge.

Otte dage inden brændingen skulle den kommende brænding indberettes til ejeren. Dette var vilkårene de første 15 år, som lejeren Fritz Ferdinand Richter måtte følge, eller tabe alle investerede midler, hvis han brød aftalen. Efter to års leje kunne Richter opsige kontrakten. Hvis ejer eller lejer opsagde kontrakten, skulle ovne og bygninger fjernes inden tre måneder. Altså en ekstra stor udgift for Richter. Dersom kalken slap op eller produktionen blev så urentabel, at et nyt kalkbrud på ejendommen blev nødvendigt, skulle en opmand involveres.

Hvad var Gammelkjøgegaards motiv til at udnytte kalkforekomsten? Formentlig at tjene gode penge på den kalk, der havde været næsten skjult i århundreder. Sådan var det begyndt på andre lokaliteter. Der findes ikke noget konkret svar. Men alligevel er det nærliggende at se på den nye danske næringslov fra 1856. Købstadsrettighederne med eneret til handel rakte to mile ud fra købstaden. Dvs. svarende til godt 15 km. Det nye kalkbrænderi i Karlstrup lå vel 12-13 km fra Køge havn og Køge Kalkbrænderi. Kalkbrydningen og brændingen i Karlstrup påbegyndtes netop i året 1856, efter lovgivningen åbnede op for en friere handel og håndværk. Om bortfaldet af disse rettigheder faktisk skulle have spillet en rolle for det nye kalkværk vides ikke.

Hvordan kammerherre H.R. Carlsen headhuntede Richter, og hvordan sømanden havde fået forstand på at brænde kalk, det står hen i det uvisse. Ovenikøbet stillede sømanden med en økonomisk sikkerhed på 200 rigsdaler, som han stod til at miste, hvis lejeaftalen misligholdtes. Sømanden skulle desuden selv bekoste bygningen af to kalkovne og et beboelseshus m.v. Det krævede en solid startkapital, som formodentlig lå himmelhøjt over niveauet for en gængs sømand. Der er økonomiske spørgsmål, der virkelig trænger sig på.

Men i 1851 kom Peter Jensen i Køge først med sit kalkbrænderi. Det var til gavn for Køge og opland og kunne ikke tage brødet fra nogen. Kalken blev udskibet fra Fakse Ladeplads og sejlet til Køge. Brændt faksekalk fik en stor kunde-

Figur 4. Karlstrup matr. 4c med tilføjet farve.

kreds omkring Køge. Peter Jensen var 36 år, gift og stammede selv fra Køge.⁴

Kammerherre Carlsen var klar over, at Jensens allerede etablerede kalkbrænderi på stranden ved Køge havn⁵ nu blev en konkurrent til Richters kalkbrænderi Karlstrup. Men det var det næringsfriheden gik ud på: Et friere erhvervsliv. Og derfor kunne Peter Jensen ikke protestere. Der var kommet ny dynamik i samfundet. Få år senere oprettedes flere nye kalkbrænderier ved danske havne, som pr. skib blev forsynet med kalksten fra Fakse Ladeplads. Ladepladsen blev i årtier en af landets mest benyttede udførselshavne.⁶ Jernbane og vejnet var dengang slet ikke udbygget og i stand til at transportere større mængder kalksten over længere afstande, så søvejen var fordelagtig i en årrække.

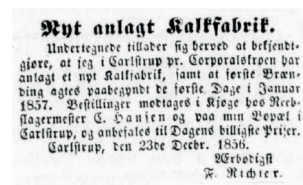
Richters familierelationer og arbejdskraft

Fritz Ferdinand Richter blev født 1811 i København som søn af murermester Richter, og han blev konfirmeret i Nykøbing Falster. Sømandens liv og maritime forhistorie er en blank side i hans livsforløb. Såvel hans færdigheder med brænding som hans formue er ukendte.⁷

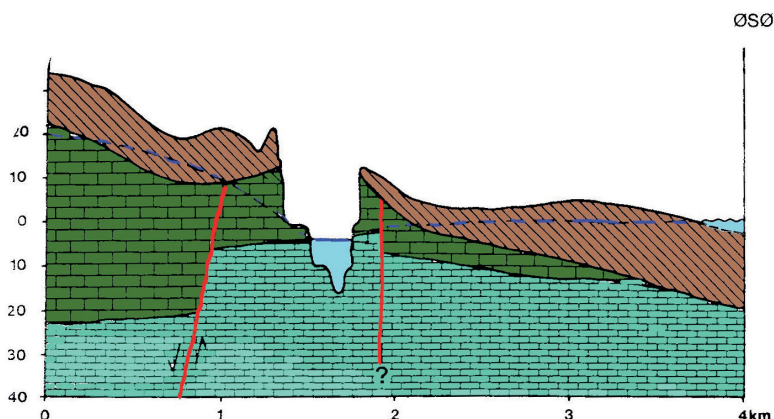
Kalkbrænder Richter fik et godt netværk i Køge via sit giftemål med Frederikke Pouline Meyer i 1862.⁸ Der var sikkert mere prestige ved et bryllup i den store købstadskirke fremfor en ordinær sognekirke på landet. Hendes søster Christiane Meyer var da allerede gift med bagermester C.F. Bærenholdt, der ejede konditoriet på torvet. Personer med efternavnet Meyer hørte til en stor familiekreds i Køge. Der var også en anden Bærenholdt i Køge, nemlig købmand F.E. Bærenholdt. Begge blev en årrække agenter for Richter og tog mod bestillinger på brændt kalk. Et godt netværk var

penge værd, og familierne holdt sammen. I dagene efter den katastrofale stormflod den 13. november 1872 samledes 20 honoratiores fra Køge og dannede en indsamlingskomite i byen, og her var købmand Bærenholdt iblandt. Sådan kunne den sociale pondus også demonstreres i en god sags tjeneste.

At fjerne overjorden i kalkbruddet for at nå ned til kalken må have været en stor fysisk udfordring. Richter kunne ikke alene fjerne overjorden, bryde kalken og transportere den til ovnene, brænde kalken og overvåge brændingen. Hvem der hjalp til vides ikke. Men enkelte fingerpeg kunne måske findes ved at studere Karlstrup sogns kirkebog med dens lister over til- og fraflyttere. Oplysningerne her er imidlertid sparsomme. Tilgangslisten i 1857 viser, at Niels Olsen på 23 år flyttede til sognet 1. marts med tjeneste hos kalkbrænder Richter. Han kom fra Herfølge.⁹ Allerede 22. november 1858 tog han retur til Herfølge. Måske var der en sammenhæng med begyndende kalkbrydning i Herfølge? Kalkbrænder Ole Meyer flyttede til Karlstrup sogn i 1863 for at tage ophold hos Richter. Han var Richters svoger, 29 år og kom fra Køge og var søn af skomagermester Urban Meyer i Køge. Ole Meyer var skomagersvend, og nu blev han også kalkbrænder. Fra Roskilde kom i 1863 ligeledes kalkbrænder Jens Sørensen til Karlstrup. Tilgangslisten for 1865 viste, at kalkbrænder Anders Nielsen på 18 år flyttede fra Køge til Karlstrup, samme år som kalkbrænder Anders Petersen på 26 år tilflyttede sognet fra Tune. Det er indlysende, at der ud over de få med forstand på kalkbrænding må have været mere arbejdskraft på kalkværket. Formentlig har lokale daglejere eller husmænd deltaget i produktionen efter Richters egen planlægning, og uden at det har efterladt sig spor i lokalhistorien og skriftlige kilder.

Figur 5. Kalkbrænder Richters første annonce i Østjællandsk Avis 23. december 1856.

Figur 6. Geologisk profilskitse af Karlstrup med Kalkgrav. Skitse af N&R Consult 1993. Med tilføjede farve af forfatteren. Nederst skrivekridt, derefter limsten, og øverst morænemateriale fra sidste istid. Til højre i skitsen ses Karlstrup Strand og Køge Bugt. Skitsen forekommer i geografiopgave udført af studerende ved Roskilde Universitetscenter 1994. Af Henrik Lindboe Eilertsen, Carl Martin Fotel, Lars Hauvre, Jesper Hjul-Pedersen, Mette Hjort Mikkelsen, Flemming Filur Olsen, Vejleder John Egholm Jensen. (Karlstrup Kalkgrav. Om de forhold der kan underbygge kalkgravens udnyttelse som rekreativt område. 2. Modul, Geografi, Efterår 1994).

Richters kalkfabrik og kundehåndtering

Der var ikke kunder nok i Karlstrup til produktionen af brændt kalk. Det har Carlsen og Richter vidst alt om. Richter gik i gang med produktionen af brændt kalk i sine periodiske jordovne og i den grad at annoncere for sit produkt i aviserne, særligt i Køge. Fremtidige kunder blev nu bekendt med "Nyt Kalkfabrik", som kalkværket blev kaldt i begyndelsen. Hans første avisannonce indrykkedes i egnens nyhedsmedie på Køge-egnen, nemlig *Østsjællandsk Avis* i 1856, og så ovenikøbet lillejuleaften. Her lovede F. Richter ærbødigt sine nye kunder, at produktionen af brændt kalk ville begynde i de første dage i januar til dagens billigste priser. Det med prisen var jo altid et godt argument. Richter måtte endda forklare, at Karlstrup ligger ved Korporalskroen, men så vidste kunderne helt sikkert besked.

Når kalken var brændt i Køge eller Karlstrup, ventede en kortere eller længere transport til brugsstedet, som kunden måtte sørge for eller betale for eller i hvert fald indregne i den endelige pris. Det samme gjaldt for brændsel til brændingen. En enkelt gang annoncerede Richter med, at hans kalkværk kan klare transporten efter akkord, som formentlig har været gængs praksis også uden at annoncere for det.

Karlstrup Kalkværks beliggenhed havde sine geografiske fordele og ulemper og blev en direkte konkurrent til kalkbrænderen i Køge havn, og begge annoncerede meget i samme avis. Men øjensynligt var der plads nok til dem begge, og uden efterspørgsel var det jo heller ikke gået.

År efter år indrykkedes Richters annoncer i de lokale aviser i Køge og Roskilde. Teksten var en kort standard-remse: "Nybrændt kalk fra undertegnede værk i Karlstrup erholdes førstkommande ... osv. Bestillinger modtages hos rebslager Hansen og på selve værket. F. Richter". Som agenter gennem en årrække i Køge fungerede rebslager Hansen (1858-1863), købmand F.E. Bærenholdt (1863-67), høker Ludvig Terkelsen (1867-1884) og købmand F.E. Bærenholdt (1884-1896).

Figur 7. Målebordsblad 1878. Målt 1853, rettet i marken 1878. Tegnet af C. Larsen. Kalkovnene tilføjet rød farve af forfatteren. Den nordligste kalkovn er Jens Madsens. Hans gård Matr. 4a ligger oppe i landsbyen lige ved skolen. Stærkt forstørret kopi.

Salget af nybrændt kalk

Ved brydningen af kalken var det en fordel at lægge til lager af kalkblokke, så brændingen også kunne foregå i de kolde perioder, hvor kalkbrænderen sparede at bruge arbejdskraft i bruddet. Om vinteren var efterspørgslen naturligvis mindre på den brændte kalk, der blev benyttet til byggeri som mørtel, og noget af kalken blev opbevaret i kalkkuler til langvarig læskning. Herefter blev den brugt til f.eks. hvidt-

ning af husfacader. Annoncerne i Køge fremhæver, at der sælges *nybrændt* kalk. At det skulle være nybrændt kan nok forklares med, at hvis den ligger i længere tid, så iltes kalken, og det skulle give lidt ringere mørtel.¹⁰

Det er helt usædvanligt, at avislæserne får oplyst prisen på en tønde brændt kalk. Men R. Nielsen i Roskilde annoncerede med brændt kalk til to rigsdaler pr. tønde.¹¹ Nielsen er ikke en af de vanlige annoncører, så prisen er svær at sammenligne med andre kalkpriser eller med prisniveauet i dagens samfund. Samme Nielsen annoncerede i *Roskilde Avis* 1864 med to priser, nemlig Fakse stenkalk til 14 mark pr. td. og almindelig stenkalk til 12 mark pr. td.¹² Endelig i 1880 kom kalkbrænder Jensen ud af busken en enkelt gang, idet han undtagelsesvis skilte med prisen for sin nybrændte faksekalk: 4 kr. 33 øre pr. td. Hans agenter var købmand Hasselbalch og murermester Neumann i Køge.¹³

Man kan forestille sig, at Richter ikke ønskede at annoncere med sin pris, fordi han måske foretrak at kunne forhandle individuelt med kunderne og evt. give rabat til gode kunder i fortrolighed. Han annoncerede aldrig for sin pris på brændt kalk. Det er nok tænkeligt, at de to kalkbrændere hen ad vejen alligevel har måttet justere deres priser i forhold til hinanden og ud fra efterspørgslen. Sådan kunne konkurrencen også virke.

Richters agenter

Køge og Roskilde var handelsbyer med torvedage, og det var derfor helt naturligt at have en fast mand på stedet. Torvet var mødested for egnens beboere, så Richter annoncerede enkelte gange direkte til kunderne: "*Brændt kalk. De ærede landboere gøres opmærksomme på, at der på markedsdagen den 20. dennes fås brændt stenkalk fra Karlstrup Kalkværk i Vesterstergade hos rebslager Hansen til de bekendte billige priser. Den 14. maj 1862. F. Richter*".

I Roskilde annoncerede Richter også, og her havde han 1-2 agenter, der tog imod bestillinger på nybrændt kalk. Restauratør H.P. Hansen på Rådhuset i Roskilde var en årrække agent for Richter. En kortere årrække benyttede han Fischer eller Fischers Enke ved Rødeport som agent. Fischer havde også en stor jern- og isenkramforretning samme sted.

Alle Richters annoncer gennem årene sluttede med, at der også kunne bestilles brændt kalk på selve kalkværket. En enkelt gang sluttede Richters annonce mærkværdigvis ved at erstatte *kalkværket* med *fabrikken*. Mon ikke typografen har haft besøg af sætternissen?¹⁴

Brændt Kalk.

Dette Bygningsmateriale faaes hele Høraaret og Sommeren i Regelen hver Uge af detjænt fortinlig Gæddeb fra Kalkværket i Karlstrup pr. Tøstrup. Prisen er dertil den billigste og Kalken tilføjes efter Recort, naar saarant ønskes. Bestillinger modtages: i Kjøge af Hr. Rebslager Hansen i Vesterstergade, i Roskilde af Hr. Restauratør H. P. Hansen paa Rådhuset, og ved selve Værket af F. Richter.
Karlstrup Kalkværk, d. 9de Jan. 1862.
Arbejdsskild
F. Richter.

Figur 8. Richters annonce i *Morgenposten* den 31. januar 1862 med anprisning af sit produkt, samt kalkkørsel efter akkord. Richter annoncerede yderst sjældent i *Morgenposten*.

Figur 9. Det kørte godt for Richters kalkværk, men uheld kunne ikke undgås. Roskilde Avis. Den 13. april 1871.

— Igaar Eftermiddags fete det beflagelige Ulykkestilfælde, at en Karl fra Karlstrup Kalkværk vältede med en Vogn paa Hjørnet af Aliehelgensstræde og Grønnegade, hvorved han blev kastet hen mod et Steengjærde og forflog sig saa slemt, at han strax maatte kjøres paa Sygehuset.

Hos bagermester Bærenholdt i Køge annonceredes enkelte gange salg af både brændt kalk og *"læsket kalk i spandevís"*. Richter havde brug for både store og små tilfredse kunder med forskelligt behov.¹⁵ Købmand Bærenholdt måtte som agent for Richter desuden et par gange påtage sig at fæste en flink og pålidelig pige, eller endog bondepige for kalkbrænder Richter i Karlstrup, hvis vel at mærke pigen henvender sig først hos købmand Bærenholdt.¹⁶⁺¹⁷ Richter kunne muligvis have fundet en sådan pige i Karlstrup, men udvalget var større i Køge og opland. At ansætte en lokal pige ville nok også medføre, at hele landsbyen vidste hvad der foregik og ikke foregik i Richters hjem.

Brydning og brænding

Først skulle den brudte kalk slås i passende mindre stykker og anbringes i ovnen, der var foret med ildfaste sten. Det var med skiftevis lag af brændsel og kalksten, så luftindtag og brænding blev så jævnt og reguleret som muligt. Herefter tændtes ovnen, og som optænding brugtes halm.¹⁸ Indgange murede til og luftindtaget skulle reguleres. Under brændingen kunne lufttilførslen reguleres af halmpropper, så kalken brændte ved den rigtige temperatur på 1000 grader. Andre kalkværker taler om endnu højere temperaturer. Efter en uges brænding skulle den brændte kalk og ovnen køle af en dags tid. Derpå skulle den brændte kalk rages ud, og de ufuldbrændte kalksten og flint skulle sorteres fra. Herefter kunne den brændte kalk sælges til kunderne. Ifølge Gunner Solvang kunne de to ovne i Karlstrup præstere henholdsvis ca. 75 og 100 tønder brændt kalk.¹⁹ Med to ovne kunne Richter sikkert let tilrette sin produktion efter kundernes behov.

Hvor kom brændet fra? Næppe fra det skovløse Karlstrup, men Gammelkjøgegaards eller Valløs skove har måske været leverandør til Richters kalkbrændinger. Karlstrup og Karlslundes tørvemoser kunne muligvis bidrage med brændsel, men tørvten herfra har aldrig haft større lokal værdi. Senere kom kul til som brændsel.

Brændt Kalk.
Mandagen den 19. Juni
vil brændt Steenkalk kunne faaes ved Under-
tegnes Bært i Karlstrup pr. Taastrup. Be-
stillinger modtages i Roskilde hos Thorvald
N. Fijcher, Raadhustorvet, og ved selve Bær-
ket. **F. Richter.**

Nybrændt Kalk
erholdes Tirsdagen den 20. og Onsdagen
den 21. hos Jens Madsens Enke, Karlstrup.

Figur 10. Richters nabo i Karlstrup og konkurrent Jens Madsens enke side om side i Roskilde Avis. Den 15. juni 1882

Ved brændingen i kalkovnen drives CO₂ ud af kalken. Brændt kalk tilsat sand og vand giver mørtel, som ved murning med mursten hærdet igen til fast kalksten under udvikling af varme, mens vandet fordamper. Nu sidder murstenene fast.

Ved salget var der tale om mængder målt i tønder kalk. Kalkbrænder L. Jørgensen fra Fakse kalkovne annoncerede engang med brændt kalk. Her var vægten på 120 pund svarende til én tønde. Formentlig har andre kalkproducenter benyttet samme måleforhold.²⁰

Selv om brydningen af kalken måske ikke nåede så dybt i begyndelsen, kunne det alligevel betyde besvær med indtrængende grundvand i kalkbruddet. Der må have været et system, måske en vindmølle, der bortpumpede vandet i nødvendigt omfang. Om vinteren, når der ikke blev brudt kalk, betød det ikke så meget. Kirkebogen for Karlstrup i august 1872 fortæller indirekte om grundvandet, der sivede ud i kalkgraven og kunne hindre gravningens fortsættelse. Nemlig at Richters søn Valdemar på knapt tre år druknede i kalkgraven.

Brødnid

Det var ikke til at vide, hvem der åbenbart stod bag et rygte,

Fra Kalkbrænderiet i Kjøge erholdes nybrændt

Fare Stenkalk

Freitag den 4de og Lørdag den 5te Mai.
Bestillinger modtages i min Bopæl
paa Torvet. **P. Jensen.**

Nybrændt Kalk
fra Undertegnes Bært i Karlstrup erholdes **Tirsdag den 1ste Mai.**
Bestillinger modtages af Høfer Ludvig
Terkelsen i Kjøge og ved selve Bærket. **F. Richter.**

Nybrændt Fare Stenkalk
kan daglig erholdes hos Værtshusholder Lars
Hansens Enke i Nørregade, samt hver Lørdag
paa Torvet.

Figur 11. Flere små konkurrenter prøvede lejlighedsvis at hamle op med Richter. Og P. Jensens kalkværk i Kjøge holdt stadig ud. Kjøge Avis 30. april 1877.

der må have floreret på egnen, rettet mod Richters kalkbrænding og navnlig kvaliteten. Men Richter tog handsken op, da han i *Østsjællandsk Avis* i 1864 erklærede sin store misfornøjelse med rygtet om kalkens dårlige kvalitet fra Karlstrup. Den slags tilkendegivelser i aviserne var yderst ualmindelige dengang. Richter skrev, at *"i omtrent 8 Aar har jeg været beskæftiget med Kalkbrændingen, og leveret hver Uge 30 til 40 Tdr. Kalk til Roskilde og aldrig hørt Klager over Kvaliteten. Hvorfor min Kalk er så dårlig i Køge, ligger ikke i Kalken, men at der findes velvillige Aander, som finder Fornøjelse i at skade Andre. For denne Gangs Skyld vil jeg ingen navngive, men give det Råd til Vedkommende, at finder De Dem ikke foranlediget til at anbefale min Kalk, skulle jeg dog tage i Betænkning blindthen at sætte den i Miskredit. Karlstrup Kalkværk, den 20. juni 1864 F. Richter"*.²¹ Rygtemagerne var lige på kornet.²²

Kalkbrænderen var blevet dybt krænket, men havde nu helt styr på situationen, for i samme avis indrykkede fem fagfolk, C.A. Schulz, F. Bruun, Schumacher, E. Bodholdt og Chr. Lindtner, deres opbakning til kvaliteten af Richters leverede kalk, hvorfor de også med fornøjelse anbefalede produktet. Den 28. juni stod fagfolkene igen bag en indrykket tilkendegivelse til fordel for Karlstrup Kalkværk. Mon så ikke egnens læsere efterhånden vidste besked og måske også kendte til rygtemagerne? Richter kunne nok sove roligt igen om natten.²³ Vel var kalkbrænderen bragt i miskredit, men heldigvis faldt der en sjælden oplysning om hans forretning i avisen, nemlig at han til Roskilde hver uge leverer 30 til 40 tdr. kalk!

Mens der i Køge kun var 1-2 konkurrenter inkl. kalkbrænder Jensen, var det et lidt mere broget billede i Roskilde, men med lejlighedsvis mindre kalkhandlere, som også gav sig udtryk i mere beskedne annoncestørrelser. Richter havde dog sans for konkurrencen, idet han yderst sjældent annoncerede, når der kom annoncer fra andre kalkhandlere. Det var næppe en tilfældighed. Richter var desuden en rigtig god annoncekunde og havde helt sikkert en skjult forretningsaftale med *Roskilde Avis*. Helt undgå sammenfaldet af annoncer kunne han naturligvis ikke, navnlig ikke med sin nye konkurrent i Karlstrup, Jens Madsen, der dog ikke var nogen stor annoncør.

Jens Madsens kalkbrænderi fra 1867

Efter en årrække med Richters brændte kalk i Karlstrup og kalkbrænder Peter Jensens i Køge, åbnede et nyt kalkbræn-

Faxe Kalk
faas hver Dag hos **L. Terkelsen.**

Hybrændt Kalk
fra undertegnedes Værk i Karlstrup er-
holdes forstkommende
Tirsdag den 14de April.
Bestillinger modtages.
F. Richter.

Hybrændt Kalk
fra undertegnedes Værk i Karlstrup er-
holdes forstkommende
Mandag den 27de April.
Bestillinger modtages hos Købmand
F. C. Bærenholdt og paa selve Værket.
F. Richter.

Figur 12. Bruddet mellem Richter og hans mangeårige agent i Køge blev ikke omtalt i Køgeavisen. Men den opmærksomme læser kunne ikke undgå at bemærke den lille annonce for "Faxe Kalk hver dag hos L. Terkelsen". Det må ha' gjort ondt, for Richter manglede nu sin agent, når han nu annoncerede. Det varede to uger, før han igen kunne annoncere lokalt i Køge med en agent, og denne gang med købmand Bærenholdt i Køge. Familien svigtede ikke. Annonce for Faxe kalk. *Kjøge Avis* den 4. april 1885. Annonce for Richters værk i Karlstrup uden agent. *Kjøge Avis*. Annonce for Richters værk i Karlstrup med købmand Bærenholdt. *Kjøge Avis* 10. april 1885 og 24. april 1885.

deri – i Karlstrup. Det nye kalkværk på matr. 4a havde gårdmand Jens Madsen som kalkbrænder. Han annoncerede første gang i Roskilde Avis den 8. april 1867. Den nye kalkbrænder var med i kampen om kunderne. Bestillinger var lette at aftale i Roskilde, nemlig hos værtshusholder Jacobsen paa Torvet og hos Fischers enke ved Rødeport, samt naturligvis hos ejeren i Karlstrup.

Jens Madsen havde imidlertid kun én ovn, mens Richter havde to ovne. Det er pudsigt, at kalkværket i Karlstrup ikke havde noget rigtigt navn, men annonceredes først som "*det nye kalkværk*" eller "*Jens Madsen*", og efter Jens Madsens død som "*Jens Madsens Enke*", den i avisen næsten anonyme kvinde, der hed Karen Larsdatter. Der blev også annonceret for udsalg af mindre partier brændt kalk fra Jens Madsens i Karlstrup. Små partier var der også et marked for.²⁴

Selvom både gårdejer Jens Madsen og Karen Larsdatter var kendte i Karlstrup og omegn, virkede ejerskabet lidt anonymt. Hvor havde Jens Madsen lært at blive kalkbrænder? Var det mon hos naboen Fritz Ferdinand Richter? Richter havde fået en ny konkurrent – sin nabo, og de havde engang begge været faddere ved en barnedåb i Karlstrup.²⁵ Imidlertid nåede Jens Madsen ikke at se sin virksomhed udvikle sig. Han døde den 2. oktober 1869 kun 50 år gammel.²⁶ Efter hans død fortsatte kalkbrændingen, men hvem var kalkbrænderen?

Kampen om kunderne voksede. Den 8. juni 1872 ses i *Kjøge og Omegns Dagblad* annoncer for både kalkbrænder Jensens Fakse stenkalk i Køge havn, og Herfølge Kalkværk ved kalkbrænder Niels Jørgensen med agent købmand Has-

selbalch i Køge, og Vedskølle Teglværk ved forpagter E.P. Lindhansen – samt for kalkbrænder Richter i Karlstrup og hans agent i Køge, høker Ludvig Terkelsen. Som det kunne læses i avisen stod Hasselbalch og Lindhansen også for byens damebadehus ved havnen. Var man om sig i lokal-samfundet, kunne man godt gå med flere kasketter samti-digt.

De to kalkbrændere Richter og Jens Madsen var naboer, men deres navne strejfedes kun lige i Mortensens sognebog fra 1950. Richter fik sin historie i Solvangs bog, mens Jens Madsen forblev ubekendt som kalkbrænder. Der var altså to kalkværker i Karlstrup, selv om Gunner Solvang skriver, at der mangler beviser for Jens Madsens kalkbrud.²⁷ Men kalkværket eksisterede, og de 2 kalkværker eksisterede side om side i en årrække. De gamle landkort lader ingen tvivl tilbage: Madsens ene kalkovn (mtr.4a) ses på den lille vej ned til Richters to kalkovne. Begge annoncerede i tidens lokalavi-ser. Endvidere findes et fotografi af Jens Madsens kalkbrud optaget af geolog Kristian Rørdam. I hans geologiske lære-bog forklares, at billedet er taget 1894 i Jens Madsens kalkbrud, dvs. matr. 4 a.²⁸

Richter fornyer kontrakten med Gammelkjøgegaard i 1871

I 1871 fornyede F.F. Richter sin kontrakt med stamhuset med yderligere 15 år for perioden 1872 til 1887. Afgiften på den brændte kalk fik et nøk opad fra 7 % til 10 %, men da den anden lejeaftale nærmede sig sin afslutning, foreslog godsforvalteren, at opsigelsen blot skete med et halvt års varsel fra 1. januar 1887 at regne. Afgiften for den brændte kalk blev nedsat igen til 7 %, idet Richter påberåbte sig hensynet til de "*dårlige tider*". Var det mon konkurrencen eller mangel på nyere teknik i kalkbrændingen?

Ud fra annoncerne ses det, at produktionen begyndte al-lerede i januar – og sluttede i november/december. Det vil sige, at der var én, allerhøjst to måneder, hvor brændingen var sat på pause. Taget under ét fra 1857 til 1896 annoncere-des mere end 2600 gange i lokalaviserne med et gennemsnit på mere end 60 annoncer pr. år.²⁹ Det ses også, at der er flere annoncedage for den selv samme brænding. Omvendt kan brændingernes antal desværre ikke dokumenteres via antal-let af annoncer. Gunnar Solvang anslår, at Richter har foreta-get ca. 50 brændinger årligt baseret på perioden 5. april til 3. oktober 1883, dvs. ca. 6 måneder, men antallet af annoncer

tyder på, at han har haft mange flere, fordi årets brændinger ifølge annoncerne foregår mellem 1. marts og helt frem til 11. december. Det er 3 måneder mere end i Solvangs regnestykke. Årets annoncer fordelte sig med 79 i *Køge Avis* og med 20 annoncer i *Roskilde Avis*.

Fakse Kalkbruds stordrift

Det kan være interessant at sammenligne Karlstrup med andre kalkbrænderiers volumen i Østsjælland omkring 1883-84. I 1884 forklarede arkitekt Erik Schiødte efter et besøg i Fakse Kalkbrud, at der til hele virksomheden hørte en stor ringovn og samt fire højovne. Disse ovne brændte 300 tønder kalk i døgnet.³⁰ Som man ser, var kalkbruddet dér en uhyre omfangsrig virksomhed. Etatsråd C.F. Tietgen nævnte fra generalforsamlinger i samme virksomhed ved flere lejligheder, at nogen plagierede faksekalks gode navn og rygte ved at sælge kalk, der ikke kom fra Fakse! Året efter fortalte etatsråden som formand for Aktieselskabet Fakse kalkbrud, at der nu hver dag produceredes 400 tønder brændt kalk. Richter var en lilleput, men han havde sin solide niche.

Figur 13. Ældste foto af kalkbrydning i Karlstrup. Geolog Kristian Rørdam fotograferede 1894 i "Jens Madsens kalkbrud".

Fig. 43. Regelmæssigt aflejret Moræneler ovenpaa Bryozokalk. Kagstrup Kalkværk (efter Fot. af Forf.).

Der var en overvægt af Richters annoncer i Køges lokalaviser og noget mindre i Roskilde-aviserne. Ingen af avisernes øvrige annoncører for andre varer kunne annoncemæssigt hamle op med Richters kalkværk. Jens Madsens enke havde nogle år op omkring 1895 ikke benyttet sig af en agent i Roskilde, men udelukkende af sine annoncer, og dem var der som sagt ikke mange af. Undertiden kom andre aktører i avisen, men nogle af dem annoncerede kun sjældent og blot med teksten *"brændt kalk hver dag"*, så kan man ikke vide noget om de andre handelsfolks forretninger og omfanget af deres kalkhandel. F.eks. blev der undertiden annonceret med salg af brændt kalk direkte fra jernbanevogne på nogle lokale stationer. I 1890 kom en konkurrent, der ikke behøvede at annoncere for datoer med brændt kalk til kunderne. Den friskbrændte Faksekalk kan nemlig *"erholdes hver dag"* hos vognmand P. Hansen, Vestergade 29 i Køge.

Hvad blev der af Faksekalken hos kalkbrænder Peter Jensen i Køge? Det lader sig ikke fastslå nøjagtigt, hvornår

Figur 14. Kagstrup Kalkværk. Bemærk de to store kløfter, som kunne være rester af gamle adgangsvveje til tidligere kalkbrydning. Foto: 1906 Emil Frederiksen.

han stoppede sin virksomhed. Richters kalkværk kørte uanfægtet videre. Alligevel må man forbavses over, at det skulle være nødvendigt for Richter at annoncere i den målestok. Hans kunder kendte jo både produktet, værket og agenterne, hvor de kunne henvende sig ved given lejlighed.

Generationsskifte i 1893

Kalkbrænder Fritz Ferdinand Richter døde 22. november 1893 i Karlstrup efter et næsten 40 års arbejde med kalken. Han var blevet enkemand, eftersom hans hustru Frederikke Pouline Meyer var død et år forinden.³¹ Han blev 82 år og blev begravet på Karlstrup kirkegård. Hans gravsten dér er i vor tid et fredet kulturminde.

Nu måtte sønnen Fritz Julius Richter (junior) træde i karakter og som arving på boets vegne opsige kontrakten. Arvingerne valgte som kurator ved bodelingen bagermester C.F. Bærenholdt i Køge, som jo var svoger til Richter senior.

Fritz Julius Richter havde naturligvis arbejdet med kalkbrændingen sammen med sin far. I folketællingen 1890 stod oven i købet, at nok var den gamle Richter kalkbrænder, men Richter junior var ugift bestyrer på 25 år. Med den erfaring ville han prøve at forny kontrakten, så værket kunne fortsætte i faderens fodspor. Tiden var også løbet fra tidligere aftaler, mente han. Richter junior havde allerede aftalt med fæstegårdmand Jens Nielsen om at leje 2 skæpper land til en ny byggegrund på dennes matrikel 11a i Karlstrup ud til Tåstrupvejen, fordi udgifterne ved flytning af stuehus og stald ville koste 2100 kr. for at afgive plads til den fortsatte kalkbrydning. Richter junior forudså, at kalken ville række til 12-15 år.³² En af knasterne var arealet på matriklen, hvor hans far efter hver brænding havde deponeret lidt affald.

Nu var der mere end fyldt op, og det ville være forbundet med store omkostninger for ham at få det skaffet væk, så kalken dér også blev tilgængelig. Og det var ikke helt efter bogen. Mon ikke Stamhuset har set gennem fingre med aftalebruddet, fordi samarbejdet alligevel fungerede tilfredsstillende?

Da Richter junior også skulle udrede sine fire søskendes arveparter, ventede en stor økonomisk byrde. Derfor appellerede han til Stamhuset om at få afgiften nedsat til 5 %. Alt i mens Richter junior forhandlede med Stamhuset, fortsatte kalkværket med arbejdet.

Fritz Julius Richter overtog roret og indrykkede i avisen en appel til kalkværkets kunder og skrev bl.a. i *Roskilde Avis*:

Figur 15. Kalkgravens vestvæg maj 1983. Kalkvæggen står klart og skarpt. I dag er den skrumpet, fordi meget kalk er faldet ned og dækker den nedre del. Foto: Kjeld Ejdorf.

"Jeg fortsætter min faders forretning og håber at den tillid der er vist ham, må blive overført til mig, hvilket jeg skal stræbe at gøre mig værdig til. Karlstrup Kalkværk i februar. Fr. Richter".³³ Underskriften på annoncerne skiftede fremover fra faderens F. Richter til sønnens Fr. Richter. I marts 1894 underskrev Richter junior den nye lejekontrakt, der løb til 1. februar 1897 med opsigelse fra begge parter med et halvt års varsel, og det var naturligvis i begge parter interesser, at samarbejdet kunne fortsætte.³⁴

Figur 16. Kristian Rørdam
1860 – 1939. Geolog,
Dr. phil., forretningsmand
og professor i kemi og jord-
bundslære. Ridder af
Dannebrog og Danne-
brogsmand.
Foto: Waldemar Poulsen.
Wikipedia.

Endnu en gang drejede skæbnens hjul

Den 30. april 1894 avertererede Jens Madsens enke i *Berlingske Tidende* sin gård og sit kalkværk til salg – "på grund af alderdom og svaghed". Der var 52 tdr. land, 6 $\frac{3}{4}$ tdr. hartkorn, fri for landgilde og aftægt, med rigeligt kalkbrud og gode prioritetsforhold. Henvendelse til ejerinden, Jens Madsens enke, Karlstrup pr. Tåstrup.³⁵ Budskabet gennem Danmarks største avis *Berlingske Tidende* var det helt rigtige valg. Avisen var erhvervsorienteret og havde et langt større publikum end provinsaviserne.

I forbindelse med enkens salg af gården fik læserne af lokalaviserne på hele Køge-egnen et opsigtsvækkende indblik i, at noget var gået helt skævt for familien Madsen. Der var vel opstået en strid mellem mor og søn, mellem Jens Madsens enke og en af sønnerne, nemlig Niels Jensen, som ovenikøbet var gårdbestyrer for sin mor, så vidt det kan skønnes.

Enken Karen Larsdatter bragte en alvorlig advarsel mod sin søn i *Østsjællands Folkeblad* og *Roskilde Dagblad*. Annoncen den 28. august 1895 blev udbasuneret som en "Bekendtgørelse". Heri advarede hun enhver mod at indgå forretninger med hendes søn Niels Jensen. "Skyldige beløb til mig bedes betalt direkte til mig. Eller kontakt i stedet min svigersøn Jens Nielsen".³⁶ Det drejede sig om ejerforholdet til gårdens penge og tilgodehavender for kalk. Den 2. november 1895 kunne flere aviser bekendtgøre for læserne, at enken havde solgt gården til et foretagende uden for Karlstrup, som ville drive kalkbrænderiproduktion i det store format.³⁷ Køberne skulle være en hr. Schouw fra Knabstrup, formentlig en søn af ejeren af det store teglværk gætter avisen. Og som interesser nævntes bl.a. en læge Holger Rørdam, broder til geologen Kristian Rørdam. Gammelkjøgegaard havde en finger med i foretagendet hed det sig, fordi godset i Køge engang ejede hele Karlstrup, og havde taget forbehold for kalken i undergrunden. Det påtænkte, at der skulle lægges spor til

Figur 17. Kalkgravens nordvæg august 2020. Den nedfaldne kalk gror efterhånden til med træer. Foto: Kjeld Ejdorf.

Køge Havn for "*derfra at udskibe kalken*". Læserne forstår sikkert, at der måtte være rigelig med kapital til rådighed.

På samme tid annonceredes i de store danske aviser, at geologen dr. phil. Kristian Rørdam sammen med bl.a. etatsråd, bankdirektør Isak Glückstadt indbød til stor aktietegning i et dansk-norsk marmorforetagende i Norge med påtænkt sliberi i Københavns havn. Rørdam hørte tydeligvis til kapitalismens inderkreds.

Det trak lidt ud med afviklingen af Jens Madsens enkes kalkværk, men endelig den 26. marts 1896 annonceredes i *Roskilde Avis* den påtænkte auktion med indbo, vogne, landbrugsmaskiner, grise og fynske kvier og diverse. Der lovedes kredit til Mikkelsdag.³⁸

Kristian Rørdam og Cagstrup Kalkværker 1896

I mellemtiden havde Richter opsagt sin lejeaftale med herskabet på Gammelkjøgegaard – før tid. Den 13. juni 1896 stod Gammelkjøgegaard derfor alene med sin matrikel nr. 4c. Men bag kulisserne havde der længe været travlt må man forstå. Bl.a. havde geologen Kristian Rørdam (1860-1939) været i Karlstrup allerede i 1894.³⁹ I en faglig artikel i bladet *Ingeniøren* den 1. december 1894 havde Rørdam udarbejdet et skema fra forskellige danske kalklokaliteter vedr. kalkens kemiske sammensætning. Han skrev bl.a., at kalken i Karlstrup var af fortrinlig beskaffenhed og ikke så flintrig som kalken ved Frederiksholm (Københavns sydvestkvarter), og han tilføjede, at i Karlstrup fandt brydningen sted på

en "langt mere praktisk måde og i betydelig større målestok". Kalken i Danmarks undergrund havde Rørdam helt styr på.⁴⁰ Og netop specialister som ham var der ikke mange af. Rørdam var desuden i familie med frk. Carlsen, som ejede Gammelkjøgegaard.⁴¹ Rørdam købte hurtigt Richters kalkværk som privatperson og kort efter også Jens Madsens kalkværk samt Kalkværksgården (mtr. 4a) af Jens Madsens enke ved hendes søns bistand. Enkens søn Ole Jensen var høker i Karlstrup.⁴² Hvad der blev af det økonomiske mellemværende mellem enken og sønnen Niels Jensens lader sig ikke mere opklare. Man hører heller ikke mere til hendes betroede svigersøn Jens Nielsen.

Begge ejendomme blev af Rørdam februar 1896 videregivet til det nye foretagende Cagstrup Kalkværker med adresse naturligvis i København.⁴³ Kagstrup eller Cagstrup var et gammelt middelaldernavn for Karlstrup, og "Kalkværk-

Figur 18. Richters familiegravsted er i dag et fredet kulturminde. Foto: 2009 Kjeld Ejdorf.

er" i firmanavnet "A/S Cagstrup Kalkværker" henviste til Richters kalkværk og Jens Madsens kalkværk.

Der var format over aktieselskabet. Bestyrelsen bestod af moderne og veluddannede industrifolk. Det var formanden ingeniør E.A. Foss, ingeniør Johansen, geolog dr. phil. Kristian Rørdam, cand. jur. R. Howard Grøn og direktør Slo-mann. Cagstrup Kalkværker offentliggjorde første gang sit ejerforhold i fagbladet *Ingeniøren* den 18. juli 1896. Hele den store kabale var gået op, og det var heldigt, for de nye ejere havde nære relationer til ingeniørfirmaet F.L. Smidth, hvor en af nøglepersonerne netop var – ingeniør Foss!

Østsjællands velstandskilder i Cagstrup

I slutningen af oktober 1896 fik Rørdams store kabale en nærgående opsummering af redaktør Opffer i *Kjøge Avis*. Overskriften var "Østsjællands naturlige velstandskilder i Cagstrup". Læserne fik både kendte og især ukendte detaljer i hænde, der ikke havde været beskrevet andetsteds: "Richters kalk har på Køge-egnen været en kendt vare i 40 år, siden han forpagtede grunden hvor han anlagde sit kalkværk. Richters nabo Jens Madsen anlagde også et kalkværk på sin grund. Richter havde to ovne, Jens Madsen én". Her følger endnu nogle udpluk af omtalen: "Geologen Rørdam er i mange år kommet til Karlstrup, og med sit kyndige blik har han længe vidst, at der på nævnte sted lå en velstandsgrube, som ventede på at blive udnyttet. Hr. Rørdam, som er en slægtning af den danske kirkes Primas⁴⁴ henvendte sig på et konsortiums vegne til Stamhuset Gammelkjøgegaard og købte den for en fabelagtig billig pris. Samtidig blev forpagteren Richter betalt med 12.000 kr. i afståelse, og nu i stedet ansat som driftsbestyrer for Cagstrup Kalkværker". Og avisen fortsatte: "Mærkeligt nok har Stamhuset aldrig villet sælge grunden til hr. Richter, der længe havde været liebhaver. Konsortiet købte også Jens Madsens Enkes gård og ejer nu et areal af over 50 tdr. land".

Der var win-win over det hele. Og avisen fortsatte rimeligt imponeret: "Til en begyndelse har konsortiet anlagt en ny tidssvarende ovn. Desuden er der anlagt et spor i gruben og anskaffet en dampmaskine, som trækker vognene fra gruben op til ovnen. Der bygges for tiden arbejderboliger til 4 familier. Medens Richters to ovne producerede ca. 3000 tdr. kalk om året og Jens Madsens Enkes ene ovn højt regnet 1000 tdr. årligt, vil den nye ovn, som endnu kun har været i gang i 14 dage, kunne præstere ca. 100 tdr. om dagen. De tre gamle ovne vil fremtidig kun i nødsfald blive benyttet til vinterbrug. Den ny ovn forbruger 16 tdr. kul om dagen,⁴⁵ og konsortiet får sine kul over Køge havn. Værket beskæftiger 20-30 mand og 5 heste

Figur 19. Slut på Kalkbrydningens æra. Cagstrup Kalkværker blev overtaget af Aalborg Portland Cementfabrik, der måtte lukke i 1974. Fotograf ukendt. Billedet tilhørte Fru Sørensen, Kirsebærhaven 12, Solrød Strand.

om dagen". Læseren fik fuld valuta for sine forventninger i den imponerende overskrift. Opffer fortsatte: "Der er grund til at antage, at dette foretagende, som selvfølgelig kun er i sin vorden, med tiden vil antage anselige dimensioner. Fra konsortiets side håbes på en kystbane med en holdeplads ved Karlstrup. For øjeblikket befordrer værket sine produkter pr. hest og vogn ad Tåstrup landevej til København. Det heri bladet omtalte rygter, der berettede om anlægget af en havn eller udskibningsbro ved Karlstrup Strand, har intet på sig, og det anses for givet, at denne tanke aldrig vil blive realiseret, da et sådant anlæg vil blive alt for bekosteligt".

Det var en ordentlig mundfuld. Avisen burde dog have tilføjet, at Kristian Rørdam desuden var i familie med her-

skabet på Gammelkjøgegaard. Hans slægtning, præsten Peter Rørdam, var gift med Jutta Carlsen, der var datter af Rasmus Carlsen på Gammelkjøgegaard. Det skadede næppe forretningsaftalerne mellem det nye kalkværks stiftere og de gamle ejere. Kristian Rørdam fulgte sikkert godt med i familiepasiaren på det smukke gods ved Køge.

Virksomheden bestod nu af kalkbrud, kalkbrænderi og Kalkværksgården, der med heste leverede den fornødne trækraft i bruddet og transport af den brændte kalk. I 1896 var det Richter junior, der stod for driften af kalkbrændingen, og Kalkværksgården blev også overdraget til Richter. Hele kalkværket blev i 1897 ejendomsvurderet, fordi der skulle optages nye lån, hvori Gammelkjøgegaard skulle bidrage. Værdien af det hele blev ansat til 50.000 kr. Her omtaltes den nye højovn, ophalingsspil fra bruddet til skorstenen, nye pumper i bruddet, spor og tipvogne, samt arbejderboliger. Ved denne vurdering forstår man, at virksomheden har fået et gevaldigt teknisk løft. Gårdens hestebestand på den tid var 13 heste, heraf gik de 4 til gårdens drift og de 9 til kalkværkets ditto.⁴⁶

Afslutning

I 1918 blev Fritz Julius Richter afløst af kalkværksbestyrer Rasmus Andersen. Richter flyttede til Køge og blev kasserer i Fiskesalgsforeningen. Karlstrup kirkebog fortæller til sidst, at han døde på Amtssygehuset i Roskilde den 29. februar 1936 som husejer i Ølby Lyng.⁴⁷ Han blev alligevel begravet på Karlstrup kirkegård i familiegravstedet. Med Richters bortgang sluttede en betydelig epoke i Køgeegnens tidlige industrihistorie.

Gennem 1800-tallet voksede den danske råstofindustri frem. Af kalk fremstilledes jordbrugskalk og brændt kalk til mørtel, kulekalk og cement. Og ler blev til tegl, mursten og drænrør, der alt sammen gavnede landbruget og samfundet i øvrigt. Efterspørgslen voksede, ligesom den økonomiske betydning for Danmark. Den udvikling var de to kalkbrændere en del af.

Til slut skal jeg udtrykke min store tak til redaktørerne Gorm Bruun Hansen og Henrik Denman for gode kommentarer og forslag undervejs i arbejdet.

Kilder og litteratur

Mortensen, V. (fhv. førstelærer): Karlstrup sogn, i *Fra Københavns Amt 1950*, Aarbog udgivet af Historisk Samfund for Københavns Amt, 1951.

Rørdam, K.: *Kridtformationen i Sjælland og i terrænet mellem København og Køge og paa Saltholm*. 1897.

Rørdam, K.: *Geologi og jordbundslære*. 1909. Foto af Jens Madsens kalkbrud.

Solvang, Gunnar.: *Kalkudvinding på Køgeegnen. En kulturhistorisk skildring af egnens kalkværksindustri og dens kalkværksarbejdere*. Køge Museum 2002.

Noter

- 1 Mortensen, V. Karlstrup Sogn. 1950. s.22.
- 2 Markbogen 1682 (Christian den 5.s. Matrikel) og Mortensen, V. s. 24.
- 3 Brændt kalk, sand + vand giver mørtel til at holde murstenene sammen.
- 4 Køge: 1860 Folketælling: Kalkbrænder Jens Peter Jensen Mand 40 år, f. 1820 Gift, Køge købstad, Ramsø, Roskilde. Bopæl Torvet, Køge.
- 5 Den 15. marts 1851, Kjøge og omegns Nyheds og Avertissementstidende.
- 6 Ejdorf, Kjeld. *Stormfloden den 13. november 1872, Danmarks største strandingskatastrofe*. 2002, side 8.
- 7 Frits Ferdinand Richter fødtes 31. august 1811 i Nykøbing Falster, søn af afdøde muremester Richter. Død 22. november 1893, 82 år, Karlstrup, Tune Herred.
- 8 Frederikke Pouline Meyer blev gift med kalkbrænder Richter den 6. juni 1862 i Køge Kirke.
- 9 Karlstrup sogn, Niels Olsen, Tilgangslisten 20. nov. 1857.
- 10 Kalken iltes, hvis den ligger for længe. Fakse Museums forklaring til forfatteren, Fakse Museum 2020.
- 11 Den 14. april 1863 Roskilde avis.
- 12 1 Rigsdaler = 6 Mark = 96 Skilling.
- 13 Den 31. marts 1880. Østsjællands Folkeblad.
- 14 Den 3. juli 1891 Roskilde Avis.
- 15 Den 17. juli 1863 Richter Karlstrup og Bærenholdt, Østsjællandsk Avis, Den 15. maj 1862.
- 16 Den 25. feb. 1880 søges flink Bondepige. Kjøge Avis.
- 17 Den 1. marts 1876 Kjøge Avis m.fl.
- 18 Den 15. oktober 1899. Vestsjællands Socialdemokrat. Halmen brændte på værket ved et uheld.
- 19 Solvang side 62.
- 20 Den 12. marts 1886. Roskilde Dagblad.
- 21 Den 23. juni 1864 Østsjællandsk Avis.
- 22 Kornet, dvs. sigtekornet på et gevær ifølge gammelt dansk udtryk.
- 23 Den 7. juni 1864 Østsjællandsk Avis.
- 24 Den 4. maj 1867 Roskilde avis.
- 25 Den 17. maj 1862 Marianne Kruse dåb i Karlstrup kirke.
- 26 Den oktober 1869 døde Jens Madsen. Karlstrup sogns kirkebog.
- 27 Gunnar Solvang side 26.

- 28 Danmarks Geologiske Undersøgelser i København opbevarede Rørdams dagbøger. Ved forfatterens henvendelse svarede geologerne, at dagbøgerne blev ødelagt under et skybrud. Kjeld Ejdorf. Solrød Lokalhistoriske Forenings medlemsblad. SLF Nr. 1, 2014.
- 29 Til de digitaliserede gamle danske aviser på nettet er søgningerne aldrig stabile. De giver sjældent samme antal svar, hvorfor søgningerne må efterforskes med forskellige fornuftige søgeord. Derfor er der ingen garanti for præcist rigtigt antal digitaliserede aviser med <https://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream>. F.eks. Kjøge Avis, Kjøge og Omegns Nyheds- og Avertissementstidende, Østsjællandsk Avis, Østsjællands Folkeblad, Roskilde Avis, og Roskilde Dagblad m. fl.
- 30 Erik Schiødt: Et Besøg i Faxe Kalkbrud, i *Geografisk Tidsskrift, Bind 8* (1885-1886).
- 31 Frederikke Pouline Richter døde november 1892 og blev begravet på Karlstrup kirkegård.
- 32 Solvang, side 31.
- 33 Den 6. februar 1894 Roskilde Avis.
- 34 Solvang, side 32.
- 35 Berlingske Tidende, den 30. april 1894. Kalkværk til salg, Jens Madsens Enke.
- 36 Den 28. august 1895 Østsjællands Folkeblad vedr. advarsel mod sønnen Niels Jensen.
- 37 Den 3. november 1895 Ringsted Tidende og Næstved Tidende. Med reference til Roskilde Dagblad.
- 38 Mikkelsdag: Den 29. september er høstens skiftedag, festdag og betaling af gæld i ældre tid.
- 39 Rørdam, 1909, s. 125, Rørdams foto af Jens Madsens kalkbrud i 1894.
- 40 Rørdam, K.: *Den tekniske forenings tidsskrift 31. december 1893* vedrørende boringer i undergrunden.
- 41 Christen Rasmussen Carlsen (f. 1777) havde sønnen Hans og tre døtre – Ane Marie Carlsen, Jutta Carlsen og Franziska Carlsen. Jutta blev i 1850 gift med sognepræst Peter Rørdam (f. 1806). Denne Peter var farbror til præsten Holger Frederik Rørdam (f. 1830), og det er først denne Holger, som får en lægesøn navngivet Holger Rørdam (f. 1863). Oplysning til Kjeld Ejdorf 2024 af arkivar Frederik Stålfors Hansen. Køge Arkiverne.
- 42 Solvang side 35.
- 43 Den 10. april 1896 vedr. skøde for matr. 4c af Karlstrup til Kristian Rørdam. Roskilde Avis.
- 44 Uofficiel betegnelse for en førende kirkelig person. Det er Thomas Skat Rørdam (1832-1909), Sjællands biskop 1895-1909.
- 45 Kultønde er et gammelt dansk rummål, svarende til ca. 170 liter.
- 46 Solvang, side 41.
- 47 Karlstrup Sogns kirkebog 1936.